

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1981.2.07>

T. VEISPAK

RAKVERE ELANIKKONNA SUURUS JA SOTSIAALNE STRUKTUUR 17. SAJANDI LÖPUST 1780. AASTATENI

Esitanud K. Sillivask

18. sajandi Eesti linnade rahvastikulugu on seni üsna napilt uuritud. Viimastel aastatel on käsitlemist leidnud küll Tallinna¹ ja Tartu² ajaloo küsimused, sealhulgas ka rahvastikulugu, kuid väikelinnad ja nende elanikkond on uurijate vaateväljast peaaegu täiesti kõrvale jäänud. Sajandi lõpu kohta on nimetada vaid J. Linnuse lühiuurimust³ ja R. Pullati üldkäsitlust⁴. Küll aga on olemas eriuurimus 17. sajandi Eesti väikelinnadest ja alevikest.⁵

Käesolevas kirjutises on käsitletud muutusi Rakvere rahvaarvus ja rahvastiku struktuuris 17. sajandi lõpust 18. sajandi eelviimase kümnendini. Lähemalt on vaadeldud kodanikkonda, samuti sellesse mittek kuuluvaid elanikke — kodanike juures teenivaid inimesi ja lahtist rahvast. Põgusall on puudutatud rahvaarvu kõikumist mõjutanud väliseid tegureid.

Rakvere ajaloo kohta ilmunud kasinas kirjanduses on 18. sajandi rahvastikuloo probleeme puudutanud ainult J. Linnus eespool viidatud artiklis. Et aga autori huvikeskmes on eelkõige maal tegutsenud linnakäsitöölised, ei hõlma tema uurimus selliseid linnadele iseloomulike käsitööalade

¹ Hartmann, S. *Reval im Nordischen Krieg. — Quellen und Studien zur baltischen Geschichte.* Bd. 1. Bonn-Godesberg, 1973; Etzold, G. *Seehandel und Kaufleute in Reval nach dem Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts.* — *Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas.* Nr. 99. Marburg a. d. Lahn, 1978; Elias, O. H. *Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterschaftszeit 1783—1796.* — *Quellen und Studien zur baltischen Geschichte.* Bd. 3. Bonn — Bad Godesberg, 1978; Pullat, R. *Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jahrhundert.* — *Проблемы развития социально-экономических формаций в странах Балтики.* Таллин, 1978, lk. 166—177; Mereste, U., Pullat, R. *Tallinna elanikkonna kujunemisest 18. sajandil ja aegriidade rekonstrueerimisest ajaloolises demograafias (meetrikaraamatute andmeil).* — *ENSV TA Toim. Ühisk.,* 1979, nr. 4, lk. 285—305; Linnus, J. *Käsitöölised Tallinnas 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul.* — *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVII.* Tallinn, 1973, lk. 153—169.

² Kangilaski, E. *Tartu Väikegildi liikmeskonnast 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul.* — *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVI.* Tallinn, 1973, lk. 193—211; Pullat, R. *Handwerker in der Tartuer Bevölkerung im 18. und zu Anfang des 19. Jahrhunderts.* — *Hansische Studien IV.* Weimar, 1979, lk. 92—106.

³ Linnus, J. *Käsitöölised Eesti väikelinnades 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul.* — *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVI.* Tallinn, 1972, lk. 170—190.

⁴ Pullat, R. *Eesti linnad ja linlased 18. sajandi lõpust kuni 1917. aastani.* Tallinn 1975.

⁵ Soom, A. *Eesti väikesed sisemaalinnad ja alevikud 17. sajandil.* 1972. (Käsitöölised ENSV TA Fr. R. Kreuzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsitöölised osakonnas.)

esindajaid nagu pagareid, lihunikke, kellaspeppi, korstnapühkijaid. Pealegi on autor 1782. aastal tegutsenud käsitöölise arvukuse määramisel tuginenud ainult 1795. aasta hingeloenditele, kuhu on kantud ka eelmise revisjoni ajal, s. o. 1782. aastal elanud inimeste nimed. Nagu näitas nende sissekannete võrdlemine 1782. aasta Rakvere elanike nimekirjaga⁶, on nad üsna lünklikud ega kajasta tegelikku rahvaarvu. Põhjuseks on ilmselt asjaolu, et V hingeloendit ei koostatud kuigi täpselt.⁷ Hingeloendite kasutamisel linnarahvastiku uurimisel tuleb arvestada ka seda, et need näitavad eelkõige ühe või teise linna all kirjas olnud inimesi, sageli vahet tege mata seal tegelikult elanute ja mujal asunute vahel. Kuivõrd käesolevas artiklis on tuginetud 1782. aasta Rakvere elanike nimekirjale, siis erinevad arvulised näitajad käsitöölise osas mõneti J. Linnuse esitatuist.

Peamisteks allikateks on artikli kirjutamisel olnudki elanike nimekirjad. 17. sajandi lõpu osas on tuginetud O. Liivi poolt 1927. aastal publitseeritud 1699. aasta loendile (*Ex Protocollo Judicij Wesenbergensis sub 23 November A^o. 1699*).⁸ Selle loendi eesmärk oli saada üksikasjalik ülevaade kodanikkonna varanduslikust seisundist, mis omakorda oli tarvilik kontributsioonisumma määramiseks. Nimetatud allikasse on kantud enamik Rakveres asunud inimestest, sealt puuduvad aga näiteks pastor, köster, kooliõpetaja, linnas elanud mõisainimesed ja riigivõimu esindajad, samuti lapsed.⁹ 18. sajandi osas on elanikkonna vaatluse aluseks peamiselt 1769. aastast pärinev käsitööst ja kaubandusest elatuvate elanike loend¹⁰ ning juba nimetatud 1782. aasta elanike nimekiri¹¹.

*

Rakverest kui linnast võib kõnelda alates 1302. aastast, kui ta sai Taani kuningalt Erik Menvedilt linna õigused.¹² Keskaegsest Rakverest on säilinud väga vähe teateid. Kroonik B. Russow räägib temast kui jõuka kodanikkonnaga (*ryke Borgerschop*) alevikust (*Hakelwerck*),¹³ kuid praktiliselt midagi ei ole teada ei näiteks hoonestuse ega elanikkonna suuruse kohta.

Liivi sõjas (1558—1583) ning 17. sajandi alguse Poola-Rootsi sõjas sai Rakvere tugevasti kannatada. Linn minetas oma keskaegse ilme ja tõenäoliselt ka suurema osa elanikkonnast.¹⁴

1631. aastal liideti Rakvere kuningliku donatsioonina R. v. Bredenrode valdustega.¹⁵ Siitpeale pole alust käsitada Rakveret linnana, vähemalt for-

⁶ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (= ENSV RAKA), f. 988, nim. 2, s. 311.

⁷ Vah tre, S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1852). Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tallinn, 1973, lk. 42.

⁸ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul. — Ajalooline Ajakiri, 1927, nr. 3, lk. 144—161.

⁹ Samas, lk. 150.

¹⁰ Eesti NSV TA Ajaloomuuseumi (= ENSV TA AM) D-fond, f. 70, nim. 1, s. 48, l. 79—80.

¹¹ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 311.

¹² Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von Fr. G. v. Bunge. II. Bd. Reval, 1855, N 605.

¹³ Russow, B. Chronica der Provintz Lyfflandt. Barth, 1584, l. 42—43.

¹⁴ Samas, l. 42; Fabricius, D. Livoniae Historiae compendiosa series. In quattuor digesta partes ab anno millesimo centesimo quinquagesimo octavo usque ad annum MDCX. Curante Gustavo Bergmann P. R. — Scriptorum rerum Livonicarum. Bd. II. Riga und Leipzig, 1848, lk. 495—496.

¹⁵ Ebst- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Ebst- und Livlands in Uebersetzungen und Auszügen. II. Abt. Schwedische und Polnische Zeit. Hrsg. von E. Pabst und R. v. Toll. I. Bd. Die Jahre 1561 bis 1650. Reval, 1861, N 444.

maajuriidilisest aspektist mitte. Kohalik elanikkond kuulus mõisa jurisdiktsiooni alla ning oli maksukohustuslik ainult mõisa suhtes.¹⁶

Muutus Rakvere õiguslikus seisundis toimus seoses reduktsiooniga (1685). Peamine alus niisuguseks väiteks on foogtikohtu asutamine Rakverre 1690. aastatel ning fakt, et 1694. aastast tasusid rakverlased kui kroonile kuuluva linna elanikud krundi- ja aktsiisimakse riigile.¹⁷

Põhjasõja ajal, 1703. aastal hävis Rakvere taas. 1728. aastal kinnitas restitutsioonikomisjon von Tiesenhauseni endised õigused nii mõisa kui ka linna üle. Seega muutus Rakvere juriidiline staatus sarnaseks reduktsioonieelsega. Alles 1783. aastast alates, kui Rakverest sai kreisireformi tulemusena maakonna keskus ja ta vabanes mõisa alla kuulumisest, võib taas rääkida Rakverest kui linnast juriidilises mõttes.

Rahvaarv

O. Liivi arvutuste järgi elas Rakveres 17. sajandi lõpul umbes 400 inimest,¹⁸ seega oli ta vist üks väiksemaid tollaste Eesti linnade seas. Kindlalt pole sedagi võimalik väita, sest teiste väikelinnade kohta andmed puuduvad. Teatud võrdluseks olgu toodud Tallinna elanike arv, mis ulatus 1680. aastatel 8000—9000 inimeseni.¹⁹

Linna rahuliku arengu katkestas 1700. aastal puhkenud Põhjasõda. 1703. aastal hõivasid Rakvere Vene väed, kes lahkudes linna maha põletasid.²⁰ Kui suuri inimohvreid nõudis linnalt 1710. aastal puhkenud katk, pole teada. On väidetud, et aastail 1703—1721 oli Rakvere täiesti välja surnud.²¹ Tõenäoliselt elas seal siiski pidevalt vähemal arvul inimesi. Nimeliselt on teada, et 1691—1710 tegutses Rakveres kullassepp Johann Adrian.²² 1709. aastal asus sinna taas apteeker.²³

Elanikkonna arvukuse suurenemist pärast Põhjasõda ja 1710. aasta katku ei saa kuigivõrd täpselt määratleda. Ilmselt algas inimeste suurem juurdevool Rakverre, nagu teistesegi linnadesse, pärast Uusikaupunki rahu (1721).

Tõenäoliselt oli sinne rahvastiku juurdekasv märksa aeglasem kui suuremates linnades. Kui Tallinnas (ilma eeslinnadeta) elas 1754. aastal üle tuhande inimese rohkem kui enne 1710. aasta katku,²⁴ siis Rakveres loendati 1774. aastal ainult 314 inimest,²⁵ s. o. umbes 80% 17. sajandi lõpu elanikkonnast. Alles 1780-ndail aastail saavutas rahvaarv Põhjasõja-eelse taseme: 1782. aastal oli Rakveres 388 elanikku.²⁶ On huvitav märkida, et

¹⁶ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 146—147.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s. 855, l. 28p—30.

¹⁸ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 151.

¹⁹ Pezold, J. D. v. Reval 1670—1687. Rat, Gilden und schwedische Stadtherrschaft. — Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge. Bd. 21. Köln-Wien, 1975, lk. 10—11.

²⁰ Vt. Kelch, Chr. Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat, 1875, lk. 350.

²¹ Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Rußland. Eine historisch-statistische Darstellung. II. Bd. Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. Hrsg. vom Zentral-Komitee der Unterstützungskasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Rußland. St. Petersburg, 1911, lk. 63.

²² Friedenthal, A. Die Goldschmiede Revals. — Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte. Neue Folge. VIII. Bd. Lübeck, 1931, lk. 64.

²³ Seuberlich, E. Liv- und Estlands älteste Apotheken. Riga, 1912, lk. 213—214.

²⁴ Hartmann, S. Reval im Nordischen Krieg, lk. 86.

²⁵ ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 48, l. 86.

²⁶ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 311; vrd. ka Hupel, A. W. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft, zur Ergänzung der Topographischen Nachrichten von Lief- und Ehstland. Riga, 1789, lk. 637.

Tallinn koos eeslinnadega saavutas katkueelse rahvaarvu samuti 1780-ndaiks aastaks.²⁷

Rahvaarvu poolest oli Rakvere väiksemaid linnu Eestis: ainult Paldiskis elas tollal vähem inimesi (211).²⁸ Elanikkonna aeglase kasvu põhjusi võib ainult oletada. Kõige olulisem neist oli vahest maa vaesumine ning tootmise langus Põhjasõja ja 1710. aasta katku tagajärjel. Sellest johtus linnade aeglane areng vähemalt 18. sajandi esimese poole vältel. Teatud osa etendas tõenäoliselt Rakvere positsioon Tallinna tagamaana: see piiras siinsete elanike tegutsemisvõimalusi nii kaubanduse kui ka käsitöö alal. Arvestatava tegurina tuleb nimetada ka mõisate poolt harrastatava maakaubanduse pärssivat mõju sisemaalinnade kaupmeeste tegutsemisvõimalustele.²⁹

Üsna keeruline on linna ja mõisa vahekorra küsimus. Kuidas mõjutas Rakvere arengut mõisa alla kuulumine?

Kui 1728. aastal kinnitati Rakvere mõisniku von Tiesenhauseni valdusõigused mõisa ja linna üle, lubas ta mitte puutuda linnaelanikele kuulunud krunte ega takistada nende täiehitamist. Ent 1770-ndail aastail kaebasid rakverlased ometi, et mõisnik on linnale kuulunud maad ja tühjaks jäänud krundid võtnud enda valdusse. Pealegi lasknud ta lõhkuda sõjas purustatud majade alusmüüre, et saada kive oma hoonete vundamentide ja korstnate jaoks. See kõik raskendas linnaelanike majade ülesehitamist.³⁰

Nagu mõis korduvalt rõhutas, kuulusid kõik linna krundid mõisnikule. Neil elavad inimesed olid kohustatud tasuma krundimaksu (*Grundgeld*, *Grundzins*).³¹ Samuti seisid rakverlased sellal mõisa jurisdiktsiooni all. Veel pärast 1770. aastat, kui Rakveres ajuti töötas kolmeliikmeline foogtikohus, jäi paljudes asjades otsustav sõna mõisa öelda.³² Linn oli mõisast sõltuvuses, kuid millisel määral mõis linna arengut mõjutas, pole selge.

Kodanikkond

Rakvere 17.—18. sajandi rahvastikuloos käsitlemisel vajaks täpsustamist kodanikkonna õigusliku staatuse küsimus. Oieti võiks kodanike asemel rääkida lihtsalt linna- või koguni alevielanikest. Õiguslikust küljest on piisavalt alust jätta kodanikud muust elanikkonnast eristamata selle ajajärgu osas, kui Rakvere kuulus mõisale ning tema elanikel polnud kodanikuõigusi ega omavalitsust.

Tõsi, ühes F. H. Sedenhorsti vastuses von Poorteni memoriaalile on öeldud, et Rakvere kodanikuks võetakse ainult neid käsitöölisi, kellel on Tallinnas väljaantud kutseoskuse tõend. Kuid samast selgub ka, et rakverlased olid täiesti teadlikud, et nad juriidiliselt ei olnudki linnakodanikud. Nimelt väljendas Sedenhorst rakverlaste soovi, et neid ei loetaks maaelanikeks, vaid ikka linnakodanikeks.³³

Rakvere kodanikkonnast juriidilises mõttes võib rääkida reduktsiooni-

²⁷ Mereste, U., Pullat, R. Tallinna elanikkonna kujunemisest 18. sajandil, lk. 287.

²⁸ Pullat, R. Eesti linnad ja linnalased XVIII sajandi lõpust 1917. aastani, lk. 37.

²⁹ Vt. Eesti majandusajalugu I. Toimet. H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar. Tartu, 1937, lk. 479—484; Krinal, V., Karma, O., Ligi, H., Sauks, F. Eesti NSV majandusajalugu. Tallinn, 1979, lk. 58—59.

³⁰ ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 18, l. 78; s. 25, l. 7; s. 48, l. 86.

³¹ Samas, f. 187, nim. 1, s. 41, l. 17p—18.

³² Samas, s. 41; ENSV RAKA, f. 3, nim. 2, s. 345, l. 362—363p.

³³ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 146—147. O. Liivi poolt põhjalikult refereeritud von Poorteni memoriaali koopia 1774. aastast asub ENSV TA AM D-fondis, f. 187, nim. 1, s. 22.

järgsetel aastatel. 1698. aastast oli Rakverel oma politseimäärustik, mis küll ilmselt ei jõudnudki saada kuninga kinnitust, kuid oli tõenäoliselt siiski linna elukorralduse aluseks 1703. aastani. Ühe punktina on määrustikus fikseeritud kodanikuks astumise tingimused: soovijail tuli tõestada oma vaba päritolu ja tasuda kodanikuraha linna kassasse (käsitöölistel üks, kaupmeestel kaks riigitaalrit).³⁴

18. sajandil, kui Rakvere õiguslikult polnud linn, ei ole mingit alust kõnelda tema kodanikkonnast. Kõik inimesed, kes tahtsid Rakverre elama asuda, pidid end mõisas registreerima.³⁵ Ka ajutise foogtikohtu moodustamine ei muutnud asja sisuliselt. Linna omanikuks jäi endiselt mõisnik, kes nägi foogtikohtu funktsiooni avaliku korra kaitses ja suuremate ekstsesside ärahoidmises.³⁶ On võimalik, et osal Rakveres (nagu teisteski väikelinnades) tegutsenud kaupmeestel ja käsitöölistel ei olnud võimalik näiteks Tallinnas omandada kodanikuseisust, sest nad ei vastanud nõutavatele tingimustele. Võib-olla seetõttu oligi neile sobivam asuda elama mõisa jurisdiktsiooni alla kuuluvaisse alevikesse. On teada, et Rakveres tegutses mitu käsitöölist, kelle päritolu ei olnud kodanikunõuetele vastav või oli hoopis tüme.³⁷

Kui 1699. aasta loendis on kodanikud eristatud muust linnarahvast, siis 1769. aasta käsitööst ja kaubandusest elatuvate elanike nimekirjas seda vahet tehtud pole. Kõik sinna kantud inimesed on arvatud kodanikeks, kas nad seda juriidiliselt olid või mitte, sest oma professioni poolest võinuksid nad seda olla. Alates 1783. aastast on juba olemas kodanikeraamatud.

Muutused Rakvere kodanikkonna arvukuses on analoogilised muutustega elanikkonnas tervikuna.

Kõik kodanikena kirjas olnud inimesed ei elanud Rakveres. 1699. aastast on teada näiteks kingsepp Davidt Dettloff, kes oli oma maja Rakveres välja üürinud ja elas ise Simuna kihelkonnas.³⁸ 1783. aasta kodanikeraamatusse kantud 45 inimesest ei elanud kohapeal kaheksa (viis käsitöölist, kaks kaupmeest ja arst).³⁹ Võimalik, et mujal asumine oli tingitud asjaolust, et mitmel sama kutseala esindajal ei olnud nii väikeses linnas piisavalt tööd, samuti võisid kullassepad, kingsepad, kellassepad jt. käsitöölised leida mõisates soodsamaid töövõimalusi.

Vaatame 1787. aasta kodanikenimekirja⁴⁰ põhjal, kust olid Rakvere kaupmehed ja käsitöölised pärit. Kahjuks on nimekirjas ainult kodanike sünnikohad, mitte aga need paigad, kus nad olid elanud enne Rakverre asumist või omandanud kutseoskuse. Kõige rohkem Rakverre asunud kaupmehi ja käsitöölisi — 30 — oli sündinud Saksamaal. 18 inimest olid pärit Eesti- ja Liivimaa linnadest, neist Rakveres sündinuid oli ainult kuus. Eestimaa kihelkondadest oli Rakverre elama asunud kolm käsitöölist. Mujalt tulnukaid oli vähe: Venemaalt kaks, Rootsist ja Soomest kummastki üks. Analoogilised lähtepaigad on 18. sajandil Tallinna ja teistesegi linnadesse juurdetulnud kodanikel.⁴¹

Kaupmeeskond. Kogu vaadeldaval ajalõigul oli Rakvere kaupmeeskond väike (vt. tabel 1). 1699. aastal tegutses Rakveres peale viie kaupmehe

³⁴ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 8^a, l. 2p.

³⁵ ENSV TA AM D-fond, f. 187, nim. 1, l. 45, l. 1p.

³⁶ Samas, f. 19, nim. 2, s. 150, l. 3.

³⁷ Samas, f. 187, nim. 1, s. 45, l. 1p; s. 54, l. 1—2p.

³⁸ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 162.

³⁹ Nende kohta on vaid märgitud, et nad ei asu linnas, mistõttu ei ole teada, kus nad tegelikult elasid. ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 307, lk. 37—37p.

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 3583, nim. 1, s. 71, l. 1—8p.

⁴¹ Vt. Pullat, R. Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jahrhundert, Tab. 3.

Tabel 1

Rakvere kodanikkond 1699—1786*

	1699	1769	1783	1786
Käsitöölised	32	26	36	35
Kaupmehed	5	6	6	8
Muud	20	3	4	13
Kokku:	57	35	46	56

* Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 153—164; ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 48, l. 79—80; ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 307, l. 37—37p; f. 30, nim. 3772, l. 2—6p.

neli omaette elavat kaubaselli. 18. sajandil kasvas kaupmeeste arv pärast kreisireformi, seda osaliselt vene kaupmeeste arvel: 1787. aasta kodanike-nimekirja kantud üheksast kaupmehest olid kaks vene rahvusest.⁴² Kaupmeeste tegevushaaret piiras Rakvere asend Tallinna tagamaal. 1653. aastal viidi lõpule Tallinna ja Rakvere kaubandussuhete reguleerimine: rakverlastel kui võõrastel ei olnud õigust Tallinnas kaubelda välismaalastega ega osta neilt kaupa Tallinna kodanike vahendusega.⁴³ Tallinna ja Rakvere kaubandussuhete üksikasjad pole teada, ei ole ka teada, millisel määral osalesid Rakvere kaupmehed Tallinna kaupmeeste ettevõtmistes. Kindlasti olid nad aga seotud ühe Tallinna gildiga, kuhu nad maksid makse.⁴⁴ Igatahes piirdus Rakvere kaupmeeste tegevus sellega, et nad rahaldasid linnaelanike ja ümberkaudsete talupoegade vajadusi soola, raua jms. järele. Seda kinnitab ka 1699. aasta politseimäärustik, mille kõik kaubandusala sed punktid käisid talupojakaubanduse kohta.⁴⁵ Talupoegadelt ülesostetud vili ja lina toimetati kas maanteed mööda või Mahu sadama kaudu Tallinna.⁴⁶

Käsitöölised. Eestimaa väikelinnade käsitöölise suhteid Tallinnaga fikseeris 1626. aasta kuninga resolutsioon. Selle järgi võisid Tallinna tagamaal elavad käsitöölised edasi töötada, kuid olid kohustatud järgima Kanuti ja Oleviste gildi skraad. Seega allusid väljaspool Tallinna töötavad käsitöölised Tallinna vastavatele tsunftidele.⁴⁷

Otsus võeti vastu Kanuti ja Oleviste gildi pealekäimisel. Nagu näitab Rakvere käsitöölise maksunimekiri Kanuti gildile, kehtis nimetatud nõue ka 18. sajandil.⁴⁸

1699. aastal töötas Rakveres 32 meistrit 15 ametialal (vt. tabel 2). Esindatud olid peaaegu kõik enam levinud käsitöölalad. Võrdluseks teis-

⁴² ENSV RAKA, f. 3583, nim. 1, s. 71, l. 1—7.

⁴³ Soom, A. Baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 8. Stockholm, 1951, lk. 125.

⁴⁴ Pole selge, millisesse gildi Rakvere kaupmehed kuulusid, on võimalik, et isegi Kanuti gildi. Seda sunnib arvama tõsiasi, et nad maksid makse koos käsitöölisega. ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 367, l. 5—5p.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 8a, l. 5—5p.

⁴⁶ Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 147.

⁴⁷ Soom, A. Die Zunfthandwerker in Reval im 17. Jahrhundert. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 15. Stockholm, 1971, lk. 124. Näiteks Tallinna kullasseppade tsunfti kuuluvad mujal töötavad kullassepad (nn. kaasmeistrid) pidid igal veerandaastal saatma Tallinna oma märgiga hõbedaproovi selle kvaliteedi kontrollimiseks. Vt. Friedenthal, A. Die Goldschmiede Revels, lk. 32.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 367, l. 5—5p.

Tabel 2

Rakvere käsitöölised 1699—1782*
(m. = meistrid, s. = sellid, õ. = õpipoisid)

	1699			1769			1782		
	m.	s.	õ.	m.	s.	õ.	m.	s.	õ.
rätsepad	5	2	1	3	1	—	5	1	—
kingsepad	3	1	2	6	—	—	4	—	2
kangrud	2	3	1	—	—	—	—	—	—
pottsepad	2	2	—	2	2	—	2	2	—
tislerid	2	1	1	—	—	—	2	—	—
klaasisepad	2	1	—	2	2	—	3	—	—
kullasepad	2	—	2	2	—	1	1	—	—
sepad	2	—	1	1	—	1	1	—	—
sadulsepad	2	—	1	1	1	—	2	1	1
lihunikud	2	—	1	1	—	—	3	—	—
pagarid	2	—	—	1	—	—	1	—	—
parkalid	2	—	—	2	1	—	2	—	1
müürsepad	1	1	1	—	—	—	—	—	—
lukusepad	1	1	1	—	—	—	1	—	—
kasuksepad	1	—	—	—	—	—	—	—	—
kübarsepad	1	—	—	—	—	—	2	—	—
treialid	—	1	—	—	—	—	1	—	—
vasksepad	—	—	—	2	3	—	2	—	2
vankritegijad	—	—	—	—	—	—	1	—	1
maalrid	—	—	—	—	—	—	1	—	—
kellasepad	—	—	—	—	—	—	1	—	—
korstnapühkijad	—	—	—	—	—	—	1	—	—
tubakapeenestajad	—	—	—	1	—	—	—	—	—
parukategijad	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	32	13	12	26	10	2	36	5	7
		=57			=38			=48	

* Liiv, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 144—161; ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 48, l. 79—80; ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 311.

test väikelinnadest võib tuua vaid Viljandi, kus 1687—1690. aasta maarevisjoni andmeil tegutses 11 meistrit 8 ametialal.⁴⁹ Järgmised andmed Rakvere käsitöölisest pärinevad alles 1769. aastast; siis töötas 13 kutsealal 26 meistrit, s. o. 8 meistrit vähem kui 1699. aastal. Kutsealade nimistus polnud lukusseppa, kasukseppa, kangrut, müürseppa ja tislerit. Kahe viimati nimetatud puudumine võiks viidata sellele, et ehitustegevusel linnas polnud kuigi suurt hoogu. Ka meistrite, sellide ja õpipoiste arv oli üldiselt väiksem kui 17. sajandi lõpul. Ainult kingseppi oli rohkem. Kuid kuuest kingsepast töötasid tegelikult täieõiguslike meistritena (s. t. olid Tallinna tsunfti liikmed) ainult kaks.⁵⁰ Samal ajal tegutses Viljandis 56 meistrit 24 ametialal.⁵¹ 1782. aastal oli Rakveres käsitöömeistrid juba rohkem kui 1699. aastal. Ka kutsealade hulk oli suurem, juurde olid tulnud maaler, vankritegija, korstnapühkija, kellasepp, uuesti olid Rakverre ilmunud kübarsepp ja lukussepp. Kõige rohkem oli rätsepaid (5) ja kingseppi (4);

⁴⁹ Soom, A. Eesti väikesed sisemaalinnad ja alevikud 17. sajandil, lk. 84.

⁵⁰ ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 48, l. 80.

⁵¹ Urkunden und Aktenstücke aus dem Fellinschen Stadtarchiv 1481—1783. Hrsg. G. v. Freymann. — Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1912—1917. Fellin, 1917, N 89.

1786. aastal moodustasid nad oma tsunftid.⁵² Käsitööliste üldarv (koos sel- lide ja õpipoistega) ei jõudnud 1782. aastal siiski 17. sajandi lõpu tase- meni. Edaspidi käsitööliste arv kasvas: aastail 1784—1795 said kodanikuks 28 käsitöömeistrit, neist 11 asus linna elama 1795. aastal.⁵³

Peale kaupmeeste ja käsitööliste kuulus kodanikkonda ka teiste ameti- alade esindajaid. Nii oli 1699. aastal kodanike seas kaks haavaarsti, aptee- ker, postmeister, samuti inimesi, kelle ametid ei ole nimetatud. Ka kuning-liku foogtikohitu liikmete elukutse kohta andmed puuduvad.⁵⁴ 1769. aastal olid kaupmeeste ja käsitööliste kõrval kirjas ka apteeker ja kaks haava- arsti.⁵⁵ 1783. aasta kodanikenimistus seisavad kaks haavaarsti, apteeker ja tuletoorjemeister (*Brandtmeister*).⁵⁶ 1786. aastal on kodanikena kirja pandud pärast kreisireformi Rakverre asunud aadlikud (7), kaks haava- arsti, kreisiarst, apteeker, pastor ja tuletoorjemeister.⁵⁷

Teenijad ja lahtine rahvas

Kõige märgatavamad muutused toimusid peajasjalikult eestlastest koos- neva teenijas- ja lahtise rahva seas.⁵⁸

1699. aastal oli Rakveres 147 kodanikuseisusse mittekuuluvat täiskas- vanud inimest. Neist 67 elas ja töötas kodanike juures. Need olid teenija- tüdrukud (52), sulased (11) ja ammed (4). Lahtise rahva hulka kuuluvast 80 inimesest on 35-l märgitud ametialad: 17 töömeest, 2 tänavasillutajat, 3 voorimeest, 3 kõrtsmikku, lihunik (*Schlachter*), 6 pesu- ja saunanaist, 2 teenijatüdrukut ja linnakarjane.

1782. aastaks oli kodanikkonda mittekuuluvate vabade linnaelanike osatähtsus üle kahe korra vähenenud (147:71). Kodanike juures teenis nüüd ainult 39 inimest, neist teenijatüdruid 14. Lahtise rahva hulka kuu- lus 47 inimest. Nende puhul ei ole küll nimetatud kutsealasi (välja arva- tud soomlased Hinderik ja Jonas Jacobson, kes on kirjas muusikutena), kuid tõenäoliselt elatasid nad end töömeestena ja teenijatena. Lahtisele rahvale lisandus 25 pärisorja (neist 12 teenijat ja 9 töömeest). Need moo- dustasid õiguslikus mõttes uue elanikkonna kihi, kelle olemasolu vähemalt 1699. aasta loend veel ei kajasta. 1774. aastal oli Rakveres 52 pärisorja, s. o. 16,5% kogu elanikkonnast. Nendest 22 kuulusid kohalikele elanikele, ülejäänud olid omanike poolt linna tööle antud. 1782. aastaks oli pärisor- jade arv linnas vähenenud, pärast kreisireformi suurenes see aga taas seo- ses aadlike linna asumisega. 1795. aastal oli Rakveres 42 pärisorja.⁵⁹

Vaba teenijasrahva ja lahtiste inimeste arvu vähenemist 18. sajandi jooksul võib nähtavasti seletada pärisorjuse tendentside tugevnemisega. Sama nähtuse iseloomulikke jooni on ka pärisorjade linna asustamine.

*

Rakvere elanikkonna arengu põhijooned 18. sajandil on lühidalt järgmi- sed:

⁵² ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 26; Kirss, O. Rakvere rätsepaamet 1786—1906. — Punane Täht, 1978, 8. aug.

⁵³ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 311, l. 26—28.

⁵⁴ L i i v, O. Lisandusi Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul, lk. 155—164.

⁵⁵ ENSV TA AM D-fond, f. 70, nim. 1, s. 79—80.

⁵⁶ ENSV RAKA, f. 988, nim. 2, s. 307, l. 37—37p.

⁵⁷ ENSV RAKA, f. 30, nim. 1, s. 3772, l. 2—6p.

⁵⁸ Lahtise rahva (*lose Leuthe*) all mõeldakse siin kodanikkonda mittekuuluvaid linna- elanikke, kes koos kodanike juures töötava teenijasrahvaga moodustasid linnaelanike alamkihi.

⁵⁹ ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, s. V:34.

1. Rahva arv kasvas märksa aeglasemalt kui suuremates linnades, näiteks Tallinnas (ilma eeslinnadeta); 17. sajandi lõpu rahvaarv taastus alles 1780. aastail. Sellist aeglast kasvu põhjustasid ühelt poolt kogu maa arengut pidurdanud tegurid (Põhjasõda, 1710. aasta katk), teiselt poolt lokaalsemad asjaolud (Rakvere asend Tallinna tagamaal, tema kuulumine mõisa alla).
2. Kaupmeeskonna 1699. aasta arvukus oli taastunud 1769. aastaks, käsitöömeistrite oma ületas selle 1782. aastaks. Kuid käsitöölise üldarv jäi nimetatud aastal märksa väiksemaks kui 1699. aastal. Nii kaupmehed kui ka käsitöölised allusid vaadeldaval ajajärgul Tallinna gildidele.
3. Kõige märgatavamad muutused toimusid kodanikkonda mittekuuluvate elanike seas. 1780. aastateks oli tunduvalt vähenenud nii kodanike juures teenijate kui ka lahtise rahva arv. Oiguslikus mõttes uue kihina on fikseeritud pärisorjad.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
10. VII 1980

T. ВЕИСПАК

ЧИСЛЕННОСТЬ И СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ РАКВЕРЕ С КОНЦА XVII в. ПО 1780-е ГОДЫ

Численность населения Раквере в 1699 г. составляла около 400 человек. После Северной войны и эпидемии чумы 1710 г. Раквере опустел. Восстановление численности населения проходило здесь медленнее, чем в крупных городах. Если в Таллине (без пригородов) в 1754 г. насчитывалось примерно на тысячу человек больше, чем до чумы, то в Раквере в то же время проживали 314 жителей, т. е. около 80% прежнего населения. Численность населения конца XVII в. была достигнута только в 80-е годы XVIII в.

Социальная структура населения Раквере в рассматриваемый период претерпела некоторые изменения. Количество купцов, рынок которых ограничивался только жителями Раквере и окрестными крестьянами, достигло уровня конца XVII в. в 1760-е гг. Ремесленников в рассматриваемый период было меньше, чем в конце XVII в. Наиболее значительные изменения отмечены среди жителей, не входящих в бюргерство, т. е. среди прислуг и вольного народа (*lose Leute*). По правовому положению новой прослойкой населения города Раквере стали (по данным источников XVIII в.) крепостные.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
10/VII 1980

T. VEISPAK

DIE ZAHL UND SOZIALE STRUKTUR DER BEVÖLKERUNG IN RAKVERE VOM ENDE DES 17. JH. BIS ZU DEN 80er JAHREN DES 18. JH.

Im Jahre 1699 gab es in Rakvere (chem. Wesenberg) ungefähr 400 Einwohner. Als Folge des Nordischen Krieges und der Pest von 1710 wurde die Stadt fast völlig zerstört und ihre Bevölkerung vernichtet. Die Wiederherstellung der Bevölkerung verlief hier langsamer als in den größeren Städten. Wenn man in der Innenstadt von Tallinn 1754

